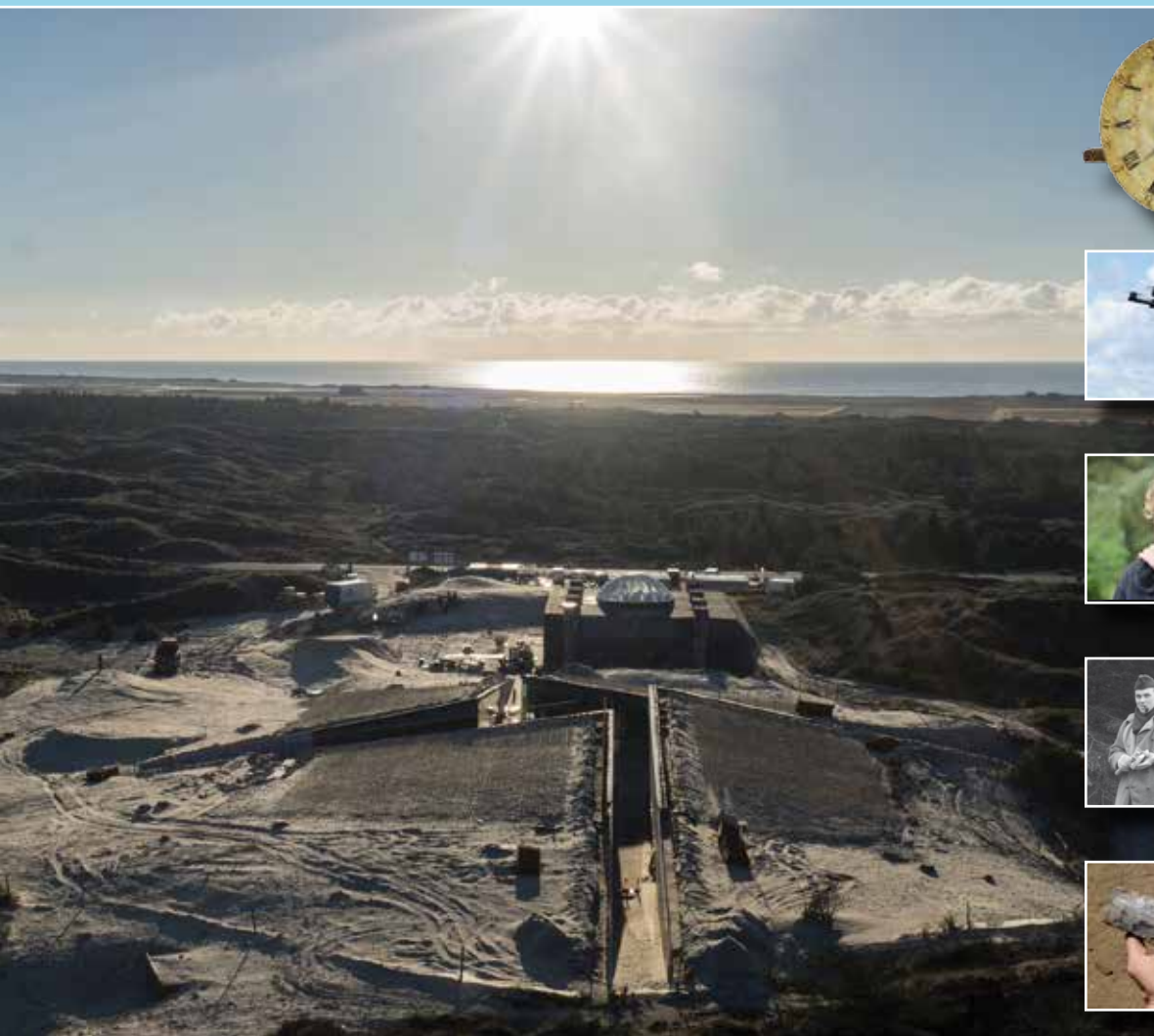

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2016

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2016

opdatering
Årbog for Vardemueerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2016

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2017

Redaktion: Christian Ringskou og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet
ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører
billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og
ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: 130g Silk

Omslag: 250g Arktika

Tryk: Strandbygaard Grafisk A/S, Skjern

ISBN 978-87-89834-96-2

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

At udgive en årbog medfører en lang række rutiner og gentagelser. Først skriver de venlige redaktører til de potentielle skribenter og beder om forslag til artikler. Det får ofte mange til at love at skrive. Så beder de tålmodige redaktører om artiklerne. Og de rykker for dem. Dernæst skriver de flittige skribenter, og der kommer en ordentlig bunke artikler, der kræver mere eller mindre redaktion af de travle redaktører. Nogle af artiklerne kommer endog til den aftalte tid. Så rykker de let stressede redaktører for de artikler, der var lovet men ikke afleveret. Og pludselig – få minutter før deadline – er der 25 artikler og mere end 200 siders spændende læsestof. Den sidste del opleves hvert år som et mirakel både af de glade redaktører og af alle os andre.

Mellem to årbøger ligger selvfølgelig et helt års arbejde på museerne. Med udgravninger og udstillinger; med forskning og formidling; med arkivstudier, magasinstudier, feltstudier, registreringer og kasseringer. Med vedligeholdelse af bygninger, ombygning, nybygning og med administration og bogholderi. Med udvikling af nye undervisnings-tilbud og afvikling af velafprøvede. Med nye metoder i feltet, med at lære nyt udstyr at kende og med at svare på bunker af spørgsmål fra interesserede borgere.

Og det er i virkeligheden det, der er det mirakuløse: Mellem alt dette arbejde, får de to museers engagerede medarbejdere hvert år tid til at skrive om nogle af alle de

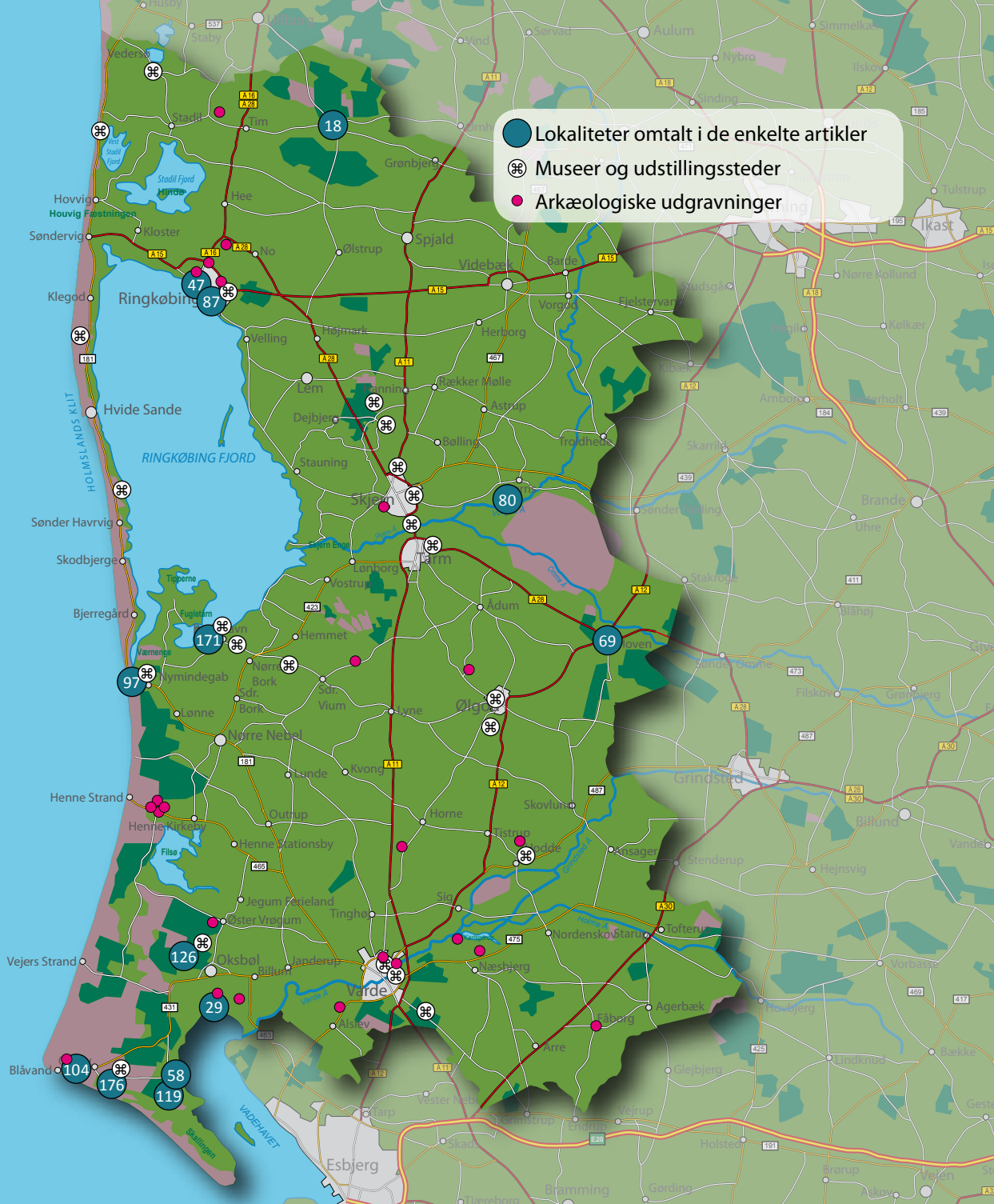
ting, de går og arbejder med. Og nogle af disse artikler er altså blevet til denne årbog.

Tak til Niels Windfeld Lund og Peder Gammeltoft for jeres bidrag til vores årbog. Tak til dygtige praktikanter, der kronede korte men værdifulde ansættelser med artikler. Tak til de mange medarbejdere på museerne, til de mange frivillige og til medlemmerne af museumsforeningerne for Jeres store arbejde og engagement: Det er det, mindst lige så meget som vore udstillinger og samlinger, der gør vores to museer til noget særligt. Tak til skribenterne for at have omformet noget af alt dette arbejde til gode, oplysende og inspirerende artikler. Tak til de hårdtarbejdende redaktører, der med en jernhånd i en fløjlshandske styrer os sikkert i havn med endnu en se- og læseværdig bog. Og endelig tak til Jer læsere for at købe og læse bogen. Det er jo i høj grad for Jeres skyld, vi tager rutinen én gang til. Men også fordi vi kan lide det.

God læselyst

Kim Clausen og Claus Kjeld Jensen

P.S. Museet for Varde By og Omegn har ved årsskiftet 2016/2017 ændret navn til Vardemuseerne, da museet fusionerede med NaturKulturVarde. Selvom artiklerne således vedrører arbejde, der er lavet under museets gamle navn udgives årbogen under det nye. Så alt er trods alt ikke ved det gamle...

- Lokalteter omtalt i de enkelte artikler
- ☞ Museer og udstillingssteder
- Arkæologiske udgravninger

Indhold

- 6** Museumsforeningernes årsberetninger
- 16** Årets gang i ArkVest
Af Lene B. Frandsen & Poul K. Jørgensen
- 18** På gennemfart i Torsted
Af Jonatan Rose Andersen
- 29** Gravplads med udsigt
Af Karen Bjelke Fisker & Stina Trolldoft Andresen
- 39** Ulvetider i 1600-tallets Vestjylland
Af Peder Gammeltoft
- 47** Jens Harpøth – Ringkøbings polyhistor
Af Niels Windfeld Lund
- 58** "Med Flid har jeg bestræbt mig"
Af Anders Kilgast Jensen
- 69** "En lavning i Terrænet, fyldt med Vand, uden Afløb"
Af Bjarke Kampp Hansen
- 80** Tiden går
Af Christian Ringskou
- 87** Vestergade
Af Christian Ringskou
- 97** Badehusene i Nymindegab
Af John V. Jensen & Tine Lorange
- 104** Hitler, naziguldet og de ungarske soldater
Af John V. Jensen
- 119** Ønsk dig ikke at have oplevet disse Dage...
Af John V. Jensen
- 126** Nedbrydning, forandring og en ny begyndelse
Af John V. Jensen
- 155** Samarbejde om læring
Af Pernille Ø. Sørensen
- 166** Begyndelsen på et formidlingssamarbejde
Af Anders Bloksgaard Poulsen
- 171** Frivillige Vikinger
Af Signe Øster Kæmpegaard
- 176** På vej mod "verdens bedste museum"?
Af Mette Bjerrum Jensen
- 184** Årets udgravninger
Af arkæologerne i ArkVest

Tiden går

Om et ur, en gård i Borris og et Vestjylland i forandring

Af Christian Ringskou

Da Anders og Rigmor Søndergaard i sommeren 2015 havde besøg af Rigmors kusine Lise Austad, tog de sammen med Rigmors bror Jens Astrup Søndergaard en tur ud til Rigmors og Jens' barndomshjem, Vester Kjærgaard, Adelvej 6, Borris. Jens ejede Vester Kjærgaard fra 1968 til 1994, så gæsterne var godt kendte på gården.

Vester Kjærgaard har gjort turen med gennem det vestjyske landbrugs udvikling fra fællesskab og fæste over andelstid til moderne specialiseret svineproduktion. Men gennem alle forandringerne har gården haft et stærkt og konkret symbol på, at selvom tiden gik, var der også noget, der bestod. Indbygget i muren mellem dagligstue og køkken sad et ur, der, så længe manden i huset trak det op hver aften, forkyndte døgnets timer til snart den ene, snart den næste generation.

Stor var Jens' Anders' og Rigmors overraskelse derfor, da de opdagede, at uret var taget ud af væggen. Det var i vejen. Der skulle stå et køleskab. De spurgte sig for og fandt uret i afmonteret tilstand i en kasse i et skur ved siden af stuehuset. De talte med gårdens ejer og fik lov at tage det gamle ur med hjem. Anders og Rigmor har før givet ting til museets samlinger, så det var nærliggende for dem at kontakte Ringkøbing-Skjern Museum.¹

Lad det blot være en opfordring: Museerne vil gerne høre om det lidt tidligere i processen, når noget gammelt og karakteristisk må vige for nye tiders krav. Vi ville gerne have fotograferet uret i dets rette element, og vi ville gerne have forestået en nænsom nedtagning. Sådan blev det ikke. Som det gamle ur er nu, bliver det en spændende

udfordring for den håndværker eller konservator, der måske engang i fremtiden skal montere det i en museumsbygning eller en udstilling.

Fortidens genstande kan skifte betydning. I den fragmenterede tilstand er uret, der før symboliserede kontinuitet, blevet et billede på de forandringens vinde, der blæser over Vestjylland. Helt indtil 1960'erne bevarede landbrugene den størrelse, de havde ved selvejets indførelse omkring 1800. I de sidste 50 år er det imidlertid ændret totalt. Først opslugte nogle få af gårdene de omkringliggende, og i de seneste årtier er de tilbageværende store brug slået sammen i selskaber, der tæller svin i titusinder. Mens der i det gamle landbrug var stærk sammenhæng mellem arbejde, bolig, husstand, lokalområde og kultur, er det nye landbrugs arbejdskraft for en stor del rekrutteret langvejs fra. Det danske svinekød i alverdens kølediske ligger der takket være rumænske og ukrainske arbejdere, og ikke længere som resultat af vestjyske bønderkarles indsats.

Og på Vester Kjærgaard bor der ikke længere en gårdmand med familie. Stuehuset er nu bolig for unge øst-europæiske landbrugselever. Der er ingen rimelighed i at bebrejde dem, at de ikke har blik for den stolthed, det gamle ur repræsenterer. For Anders, Rigmor og Jens er det imidlertid trist, at det måtte ned, og for Ringkøbing-Skjern Museum viser det, at der nu mere end nogensinde er brug for museer. Fundamentale ændringer udspiller sig om ørerne på os, ikke bare indenfor landbrugsdrift, økonomi og befolkningssammensætning. Det handler i høj grad også om kultur.

Uret set fra stuen ...

... og fra køkkenet.

Uret

Uret er af en ret speciel, men ikke helt ukendt type, hvor urværk og lodder bygges ind i væggen mellem to rum. Til forskel fra et almindeligt standur har det urskive til to sider, i dette tilfælde køkkenet og dagligstue. Urets dybde er ikke meget mere end en murstens, så det fyldte ikke noget i rummene.

Urskiven til dagligstuen er langt den mest kunstfærdige. Udover tal og visere har den flere malede dekorationer og mekaniske finesser, der bevægede sig ved timeslag. En mand slog på en klokke med en hammer, vingerne på en mølle drejede rundt, og en lille engel vippede frem og tilbage.²

I køkkenet måtte konen på gården klare sig uden den slags underholdning. Her er urskiven kun dekoreret med et par rosetter, initialerne CKG og årstallet 1858. Initialerne er lidt af en gåde, for de passer hverken med gårdens ejere eller urmageren. De kan måske være en indikation af, at uret er købt brugt til Vester Kjærgaard. Snarere er der dog

tale om en fejl ved en senere opmaling. På bagsiden af urskiven står nemlig en signatur "Jens H. Møller / Maler – Borrís / 1915". Det ser ikke rigtigt ud til, at maler Møller har holdt tungen helt lige i munden. Årstallet 1858 er formodentlig ikke rigtigt.

Tilbage til stuesiden, hvor urmageren har signeret sit værk Ch Kierkgaard Fousing / 1838. Her er tale om urmageren Christen Nielsen, der var af bekendt urmagerslægt fra Idum vest for Holstebro. Christen Nielsen blev født i 1800. Han flyttede til Fousing ved Struer, hvor han ejede stedet Kjerkgaard og ernærede sig som husmand, smed og urmager. Der er en lille skade i årstallet, der har fået maler Møller til at læse 3-tallet som et 5-tal. Christen Nielsen døde imidlertid i 1851. Af fem i forvejen kendte og beskrevne ure fra Christen Niensens hånd er ét af samme type til indmuring, mens to har vippende engle, så uret fra Vester Kjærgaard passer fint ind i rækken.³

Nu er klokken faldet i slag for det gamle ur. Delene er gemt på Ringkøbing-Skjern Museum, og på Vester Kjærgaard er kun et hul i muren tilbage.

Jens Astrup Søndergaard kan fortælle en historie, der viser, hvor meget stolthed der knyttede sig til det gamle ur: Hans far Janus Kjærgaard Søndergaard købte gården af Anders Kastbjerg i 1930. Da parterne sad ved kaffen efter købet, udbød Anders efter sigende: "Åh, hvad ville far sige, hvis han vidste, jeg har solgt det gamle ur?" – uret altså, ikke gården.

Gården

Vester Kjærgaard er gammel. Den og de andre gårde i Debelmose, Borris sogn, var indtil 1810 fæstegårde under præsteembedet.

Original 1-kortet over Borris sogn, Nørrelandet, er målt og tegnet henover årsskiftet 1817-18. Her ser man, hvordan Vester Kjærgaard ligger placeret nordvestligst på sin matrikel. Gården var firlænget, og det ser ud til, at

stuehuset havde et udskud mod nord ca. midtfor. Måske gårdens bageovn var her. Korttegneren har skrevet "P R Æ S" henover ageren. Det fortsætter hos naboerne og bliver til "PRÆSTE GAARD AFBYGGERE". Man ser en bonitetsangivelse 10, der er streget over og erstattet med 9. Det er lavt. Præstegården beholdt selv den bedre del af agerjorden og lod afbyggerne få noget af det mindre gode. Pilen, der peger opad i udsnittet, angiver pløjeretning. Vi er endnu i den tunge hjulplovs tid.

Arealerne vest for gården har hedesignatur på Original 1-kortet. På 1800-tallets forskellige kort skifter dette område lidt mellem hede- og engsignatur, så der er nærmest tale om et moseområde.⁴ Det hørte imidlertid til andre gårde. Vester Kjærgårds hede med tørveskær lå mod syd på den meget langstrakte matrikel, der på dette tidspunkt endte i et engstrøg helt nede i det lave ved Skjern Å.

Kortudsnittet giver indtryk af en gård af de mindre, og et opslag i realregistret for Borris sogn bekræfter antagelsen. Vester Kjærgaards hovedmatrikel beskattedes i 1800-tallets system kun af 1 Td 0 Skp 3 Fdk og 0 Alb,⁵ hvilket vil sige, at den kun lige var stor nok til betegnelsen "gård" (mindre ejendomme betegnedes "hus").

Realregistret oplyser videre, at Vester Kjærgaard blev købt til selveje i 1810 af Chr. Jensen Kastberg, der havde den til 1827. Fra det år og frem til 1862 ejedes den af Mads

Udsnit af Original 1-kortet over Borris sogn med gården Vester Kjærgaard.

Christensen. Hvis uret har været i Vester Kjærgaard siden, det blev lavet, er det altså ham, der har anskaffet det. I folketællingen 1840 møder vi selvejerbonden og hans husholdning. Mads Christensen er 37 år og gift med Cathrine Lauridtzdatter på 32. De har børnene Ane Margrethe, Ane og Laust Christian på 8, 6 og 3 år. Husholdningen tæller desuden den 27-årige tjenestepige Mette Pedersdatter og den 28-årige Maren Pedersdatter, der bor til leje, og som er væver.⁶ I 1862 tog Laust Christian Madsen over. Hans enke solgte i 1897 til Anders Madsen, der havde gården indtil 1909. Derefter ejedes gården af Anders Kastbjerg frem til 1930. Den første ejers tilnavn går altså igen efter 100 år, og efter navnene at dømme har gården været i den samme slægt gennem hele perioden.

Familien har tilsyneladende haft en rolle at spille i sognets kulturelle liv. I hvert fald er det kendt, at en Kresten Kastberg i Debelmose, da de åndelige vækkelser gjorde deres indtog i Vestjylland omkring 1870, holdt "månedsmøder", hvor blandt andre sognets præst deltog.⁷ Om "Kresten"

i kilden til denne oplysning kan være fejl for "Christian" som i Laust Christian Madsen lader sig ikke udrede.

I 1930 dukkede et nyt familienavn op. Det år tog Janus Kjærgaard Søndergaard skøde på gården, som han ejede til sin død i 1962. Hans enke solgte Vester Kjærgaard til sønnen Erling Søndergaard i 1964. Denne solgte til broderen Jens Astrup Søndergaard i 1968, og dermed er vi fremme ved den Søndergaard-generation, som nu har sørget for, at det gamle ur er kommet på museum. I 1994 gik gården videre til Jørgen Astrup Søndergaard.⁸ Gården var i Søndergaard-slægtens eje centralt placeret i sognets kulturelle liv. I Chr. Lundsgaards bog "Borris sogn og dets beboere 1688-1988" læser man om Janus Søndergaard og hustruen Dagny: "De tog flittigt del i, hvad der rørte i sognet, det være såvel inden for det kulturelle som inden for erhvervs- og kommunalpolitik". Jens Astrup Søndergaard og hustruen Bodil får følgende skudsmål: "Også de deltager flittigt i sognets kulturelle og offentlige liv. De er stærkt haveinteresserede og har en stor flot have".

*Vester Kjærgaard set fra nord
en vinterdag omkring 1960.*

I 2003 købte Flemming Kruse Vester Kjærgaard. Ved dette ejerskifte kom Vester Kjærgaard til at indgå i et selskab bestående af flere store svinegårde. Selskabet ejes siden 2013 under navnet Ulvedal Borris A/S af Henrik Vingborg Vesterbæk.

Den gamle selvejerbonde Chr. Jensen Kastberg ville ikke kende meget igen, hvis han kunne gense sin gård efter to århundreder. På den sydlige halvdel af hans langstrakte matrikel blev der allerede før 1870 bygget en ny gård.⁹ Til gengæld blev store og små matrikler gennem generationer købt til gården, der allerede i 1929 fik følgende notat i realregistret: "Matr. Nr. 6a udgør i Forening med Matr. Nr. 25b, 27d, 29c, 29d, 34g smst. (sammesteds, red.) samt Matr. Nr. 250 Marskengene Skjern Sogn et Landbrug."

Ortofoto (2008) af Vester Kjærgaard som den ser ud i dag.

Jens Astrup Søndergaard var ejer af gården i den generation, hvor strukturudviklingen i det danske landbrug satte en klar dagsorden: Voks eller forsvind. Jens gjorde det første og købte jord i 1973 og 1988.

På kortaftegninger gennem 1800-tallet er Vester Kjærgaard firlænget. I mands minde har den imidlertid kun været trelænget med stuehus, stald og lade. Det nuværende stuehus er bygget lige før Første Verdenskrig. Man kan næsten sige, at det blev bygget op rundt om det gamle ur, der blev monteret centralt i det nye hus i væggen mellem dagligstue og køkken. Gårdens stalde er gennem de seneste 50 år med voksende fart blevet flere og større. Den første nye tilføjelse blev bygget til gårdens ældre længer i 1960-80'erne, mens et nyt stort moderne anlæg for få år siden blev bygget mod syd. Chr. Jensen Kastberg ville opleve en stald, der er meget større end nogen herremands var i 1810.

Gårdens økonomi er også meget forandret. I 1840 udgav Holmsland-deggen J. Fjord en lille pamflet, hvor han skrev: "Svinet er af alle Huusdyr det, som for nærværende Tid kan afgive en Mand den største Indtægt i Forhold til dets Fortæring. Det voxer hastig til, og derfor kan man i kort Tid uden synderlig Udgift anskaffe sig et stort Antal, hvilket igjen afgive ved Salg en ren contant Indtægt". Han anbefalede varmt de vestjyske bønder at følge hans eksempel og forøge svineholdet, der i det gamle vestjyske landbrug var meget begrænset. Fjords egen bedrift var, skrev han, i den bedste gænge, "og til denne min heldige Stilling i Livet har min Svinebesætning været den fornemmeste Aarsag".¹⁰ Vi kan ikke vide, om gårdmanden på Vester Kjærgaard læste Fjords lille skrift. Det gjorde han jo nok ikke. Men satset på svin, det blev der efterhånden: Vi må forestille os, at de første generationer af selvejerbønder havde en meget sammensat produktion og en høj grad af selvforsyning. De solgte kun en lille merproduktion for til gengæld at købe enkelte varer som salt, tobak, kaffe og et ur. Senere blev gårdens drift mere markedsrettet. Det var i årtierne omkring 1900, hvor det kom til at handle om mælk

til andelsmejeriet og svin til andelsslakteriet – smør og bacon til det engelske marked. Senere satte endnu en bølge af specialisering ind. I 1971 satte Jens Astrup Søndergaard køerne ud for at koncentrere sig om sobesætning og levering af smågrise. Det er endnu Vester Kjærgaards rolle i Ulvedal Borris A/S. Henrik Vingborg Vesterbæk bortforpagter dyrkningen af virksomhedens store jorder for helt at koncentrere sig om svineopdrættet.¹¹

Perspektiv

I den landbrugshistoriske forskning taler man om peasants og farmers. Ordene lader sig kun med vanskelighed oversætte til dansk, så vi holder os til de engelske. En peasant er den bonde, der står et sted mellem oldtidens agerbrugskultur og det moderne kapitalistiske landbrug. Han producerer for størstedelen til sin husholdning. Hans relation til et marked er svag. Den til rådighed stående arbejdskraft er identisk med husstanden. Og han ejer typisk ikke selv den jord, han dyrker. Vi møder ham i Afrika i dag, i Latinamerika i 1950'erne eller i Danmark i stavnsbåndets tid. Farmeren derimod er den moderne specialiserede bonde, der producerer til et marked. Han er dybt involveret i pengeøkonomi, og han rekrutterer arbejdskraft på samme vilkår som andre virksomhedsejere. Vi møder ham efterhånden på hele kloden, bl.a. på Vester Kjærgaard i Borris (selvom han ikke selv bor der).

Spørgsmålet bliver nu: Hvor går grænsen mellem det gamle og det nye i det vestjyske landbrugssamfund? Ved hvilket punkt i en udvikling, der selvfølgelig foregår gradvist, bliver peasants farmers?¹²

Når hovedvægten lægges i det forhold, at peasants ikke selv ejer den jord, de dyrker, står jordreformer som det afgørende brud. I Danmark vil landboreformerne og selvejets indførelse omkring 1800 så være punktet.

Arbejds art er et andet aspekt, der er blevet udpeget som det afgørende punkt. Hvor mekaniserede arbejdsgange afløser manuelle, og hvor markedsrelationer afløser

Familien samlet på Vester Kjærgaard i 1958. Gårdejer Janus Søndergaard for bordenden sammen med hustruen Dagny og omgivet af børn og børnebørn. Janus Søndergaard sidder under det ur, han, som andre mænd på gården gennem generationerne, trak op hver aften.

selvforsyning, bliver bondesamfundet moderne. For den, der lægger vægten her, vil andelsbevægelsen stå som den centrale overgang.

I et tredje perspektiv er identiteten mellem familie og produktionsenhed det afgørende. Først når gårdens produktion ikke længere bæres af en familie suppleret med karle og piger, der bor og lever på gården, er den gamle orden brudt og en ny skabt. Uret fra Vester Kjærgaard peger i retning af dette sidste perspektiv som det centrale. For nok skete der store forandringer med selvejet i 1810 og senere med andelstidens nye vilkår i den periode, hvor det nuværende stuehus blev bygget. Men gennem forandringer var der også kontinuitet. Vester Kjærgaard var ramme om arbejde, økonomi, liv og kultur, hverdag og fest for en familie, der i varierende grad også talte et par medhjælpere, karle eller piger, der boede på gården og tog del i dens liv. Og selvfølgelig var Vester Kjærgaard kun én blandt tusindvis af sådanne gårde, der dannede ryggraden i en rodfæstet og homogen bondekultur.

Årsregnskaberne fra Ulvedal, Borris A/S balancerer omkring 135 millioner kroner, og aktieselskabet er i gode år i stand til at generere et overskud på op imod 5 millioner kroner. De 1600 søer på Vester Kjærgaard indgår i en forretning, der hver uge leverer 2000 smågrise.¹³ Men der er ikke længere en gårdmand på Vester Kjærgaard til at trække uret op. Direktør Henrik Vingborg Vesterbæk bor med sin familie ved Herning, og landbrugets tid som kulturbærer i Borris og alle de andre sogne er forbi.

Eller er den? Det gamle samfunds økonomiske og kulturelle logikker er brudt, men nye opstår. De unge østeuropæere på Vester Kjærgaard og andre steder har allerede været her længe. Nogle har fået børn, der går i skole med de danske. Nogle køber huse og skaber hårdt tiltrængt

Afslutningsvis råber vi et "De længe leve" for Anders og Rigmor Søndergaard, der sørgede for, at det gamle ur kom på museum. Billedet er fra deres forlovelsesfest i 1959, og uret er selvfølgelig med.

efterspørgsel på et boligmarked, der i høj grad savner købere. Nye indbyggere møder gamle. Der kan være udfordringer, og gamle ure bliver ofret, men det vil også vise sig, at der opstår ny dynamik. Det gør der altid, når kulturelle sammenhænge forandres.

Christian Ringskou kan kontaktes på cr@levendehistorie.dk

Noter

1. Registreret som museumssag RSM10649.
2. Englen gik desværre tabt ved nedtagningen.
3. Jens Lampe & Holger Herzum-Larsen: Bidrag til urmageriets historie i Ringkøbing amt. *Hardsyssels Årbog* Række 2, bind 10, 1976, s. 97-129.
4. Ruth Helkjaer Jensen & Kr. M. Jensen: Kulturlandskabet i Borris og Sdr. Felding – en kortbladsanalyse af et vestjysk landbrugssamfund og en dokumentation for dets udvikling. *Geografisk Tidsskrift* 78/79, s. 61-99.
5. Realregister Borris sogn, Nørrelandet, matr. 6a. Landsarkivet for Nørrejylland B81 SP90.
6. Folketælling Borris sogn 1840. Rigsarkivet.
7. L. Petersen: To Hundrede Aars Trosliv – af Skjern Sogns Historie. København 1926, s. 142-43.
8. Tingbog Borris sogn, Nørrelandet matr. 6a, Landsarkivet for Nørrejylland 1210152 5; oplysninger ved Anders, Rigmor og Jens Astrup Søndergaard; Chr. Lundsgaard: *Borris sogn og dets beboere 1688-1988*. Skjern 1989, s. 152.
9. Matriklen til den nye gård er udskilt på Original 2-kortet fra 1847 og gården er bygget på Det Høje Målebordsblad fra ca. 1870.
10. J. Fjord: *Forslag til en forøget Svinebesætning, som et Middel til Forbedring af Landmandens Kaar*. Fremlagt i Holstebro og Omegns Landboøkonomiske Selskabs møde den 10. november 1840 (findes registreret i Ringkøbing-Skjern Museum som RIM2193C). J. Fjord var far til den berømte landøkonomiske forsøgsleder og professor ved Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole N.J. Fjord, men det er en anden historie.
11. KRUSES IMPERIUM – HVAD NU???. *Borris Sogneblad* juni 2013, s. 21ff.
12. For den, der vil læse mere: Eric R. Wolf: *Peasants*. Foundations of Modern Anthropology Series. Englewood Cliffs, New Jersey 1966; Teodor Shanin (red.): *Peasants and Peasant Societies – selected readings*. Second Edition. Oxford 1987 (1971).
13. Leif Nielsen: Den glade svineavler. *Dagbladet Ringkøbing-Skjern* 15.12.2014; oplysninger fra www.proff.dk.